
В.С. Чорний,
кандидат філософських наук,
докторант Національної академії оборони України

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ

Процес усвідомлення теоретичних і методологічних проблем військової організації держави відбувається в умовах трансформації українського суспільства і є складним та суперечливим. Унаслідок динамічних змін у різних сферах суспільства він супроводжується переглядом наукових підходів та управлінських парадигм, уточненням місця і ролі силових структур у системі військово-політичних відносин у державі та світі загалом, аналізом їхньої діяльності щодо забезпечення національної безпеки. За цих умов для вирішення глибоких завдань військового будівництва, проведення військової реформи, підвищення боєздатності та боєготовності Збройних Сил та інших військових формувань набуває важливого значення наукове вирішення цілої низки методологічних проблем як необхідної теоретичної передумови зміцнення військової безпеки держави. Саме тому спрямованість на комплексний аналіз соціальних передумов і методологічних засад виникнення, реформування та функціонування військової організації у контексті трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні, повинна стати наріжним каменем дослідження цього соціального феномена. Серед соціально-філософських засад дослідження військової організації держави та методологічних підходів, які розробляються та конституюються у межах філософського знання, розглянемо найбільш продуктивні й евристичні.

На нашу думку, важливе місце при вивченні військової організації держави належить генетичному методу [1, 99], що передбачає аналіз суспільних умов і чинників, завдяки взаємодії яких стає можливим її виникнення як самостійної системи, здатної здійснювати (відтворювати) озброєне насильство, досліджує становлення найважливіших етапів і головних тенденцій її генезису. Мета генетичного методу – встановлення зв'язку між військовою організацією і державою в часі, вивчення переходів від нижчих форм до вищих, аж до виникнення якісно нового явища – військової організації незалежної України. У зв'язку з цим виникає потреба у виявленні родових ознак поняття “військова організація держави”, що дасть можливість розв'язати низку взаємопов'язаних завдань. Насамперед, це встановлення якісної визначеності названого поняття, його специфічних особливостей і властивостей.

Досліджуючи військову організацію, її сутнісні ознаки та чинники, які мають вирішальний вплив на генезис, потрібно пам'ятати, що не існує військової організації взагалі. Є військова організація певної держави, цивілізації, суспільно-історичної епохи тощо, яка має відповідний характер, соціально-політичну природу, визначену мету існування, наділена певною бойовою потужністю, використовує певні засоби, способи і форми ведення бойових дій та війни загалом, спирається на певну військову доктрину, еволюціонує у певному напрямі. Це дає підстави стверджувати, що серед значної кількості форм військових систем за допомогою типологізації можна вирізнити низку суспільно-історичних типів військової організації.

Типологізація (від грец. *tipos* – відбиток, форма, зразок і *logos* – слово, вчення) – це метод наукового пізнання, спрямований на поділ певної сукупності об'єктів, що досліджуються, на впорядковані та систематизовані групи, наділені певними властивостями за допомогою ідеалізованої моделі або типу (ідеального чи конструктивного). За процедурами побудови вирізняють різновиди типологізацій: морфологічні та структурні (статичні), процесуальні (динамічні), генетичні, порівняльно-

історичні. Підґрунтям типологізації є поняття про нечіткі множини, тобто множини, що не мають чітких меж, коли перехід від належності елементів множині до їхньої неналежності множині відбувається поступово, без різких змін, при цьому елементи окремої предметної сфери відносяться до неї лише з певним ступенем належності. Особливого значення типологізація набуває при вивченні військових організацій, оскільки, визначившись з їхнім типом, можна розробляти плани, програми та концепції військового будівництва (реформування), а то й загалом модернізації військової сфери суспільства. Процедура типологізації військових організацій, як ми вже зазначали, здійснюється за концептуально обґрунтованим критерієм (критеріями) або за емпірично виявленою і теоретично інтерпретованою підставою (підставами), що дає змогу вирізняти відповідно теоретичні або емпіричні її типи.

Військова організація будь-якого типу – це завжди складне, полісистемне утворення найвищого рівня складності. Всі її елементи об'єднані певною структурою і внутрішніми системоутворюючими зв'язками. Істотною особливістю цієї структури є багатомірність зв'язків і функцій, що дає підставу досліджувати військову організацію під кутом зору структурно-функціонального аналізу.

Структурно-функціональний аналіз – один з найбільш розвинутих та детально опрацьованих соціально-філософських підходів, що закладає засади дослідження соціокультурних явищ і процесів (на рівні суспільства, соціуму і культури, особи, будь-якого соціального “об'єкта” – групи, спільноти, інституту, організації) як системно упорядкованої структурної цілісності, в якій кожен елемент має певне функціональне призначення (функцію всередині цієї цілісності). Співвідноситься зі структурним підходом (структуралізмом), має з ним загальне “генетичне” коріння та теоретико-методологічні засади. У середині минулого століття структурний і функціональний аналізи були переусвідомлені в межах “об'єднуючого” їх системного підходу як два різних аспекти системного аналізу, тобто дослідження систем як цілісних утворень, і дві взаємодоповнюючі стратегії їхнього дослідження. У соціальній філософії структурний підхід акцентує увагу на соціальній структурі (цілісність взаємопов'язаних елементів, процеси відтворення), а функціональний – на соціальній організації (принципи співвідношення та функціонування елементів) соціуму, суспільства як системи загалом. Центральним для структурно-функціонального аналізу є поняття функції (від лат. *functio* – здійснення, виконання) [2, 1173], яка розглядається ним у двох аспектах:

– як “призначення” (“роль”) “одного” з елементів певної цілісності щодо “іншого” або до цілісності (системи) загалом (наприклад, функції держави, права, військової організації тощо);

– як залежність у межах даної цілісності (системи), при якій зміни “одного” з елементів виявляються похідними (функцією) від змін “іншого” (на рівні прикладних і (або) статистичних аналізів ця залежність описується через відносини між залежною та незалежною змінними). У цьому випадку запроваджується поняття функціональних (функціонально-організаційних) зв'язків (відносин, залежностей) у низці причинних, структурних та генетичних зв'язків усередині системи (а також між системами, системою і середовищем). Поряд із процесами виробництва (ресурсів) і відтворення (структури) вирізняються процеси функціонування (підтримання організації-організованості, порядку), які в сукупності забезпечують стабільне існування системи (цілісності) та співвідносяться з процесами її зміни і розвитку (як внаслідок “природної” еволюції, так і зусиль, що здійснюються “штучно”) [2, 1028].

Таким чином, специфіка методології структурно-функціонального аналізу військової організації держави передбачає виділення чинників та умов, які сприяють організації її елементів у систему, визначення специфічних підстав, зв'язків і взаємозалежності елементів у системі, виявлення закономірностей функціонування та генезису даної системи. Оскільки військовій організації держави властиві всі ознаки складних системно-соціальних утворень, тому структурно-функціональний аналіз зосереджує свою увагу,

насамперед, на вивченні її функцій, будови, встановленні всіх її елементів (компонентів), дослідженні їхньої взаємодії та взаємовпливу.

Пізнання функцій військової організації пов'язане з труднощами методологічного і теоретичного характеру, які викликані нестрогим вживанням понять “роль”, “функція”, “завдання”. В одному випадку вони вживаються як рівнозначні, а в іншому – як підпорядковані. Проте, як відомо, будь-яка плутанина у застосуванні засадничих понять, що відображають діяльність військової організації, гальмує подальший розвиток знань про неї. Тому необхідність методологічного дослідження обсягу і змісту поняття “функції військової організації” давно стала актуальною. На нашу думку, тенденція генезису наукового знання про функції пов'язана з розчленовуванням загальних напрямів діяльності військової організації та виділенням більш конкретних завдань, у розв'язанні яких вона бере участь. Виходячи з цього, при формулюванні кожної функції потрібно відображати: зміст кожної окремої функції військової організації; активний вплив військової організації та її складових елементів на свій об'єкт; наслідки їхнього впливу на соціальне середовище; прояв загального призначення військової організації; специфіку військової організації, її якості як збройної сили.

При дослідженні функцій елементів військової організації головним завданням є виявлення їхнього місця та ролі у військовій організації як системі. При цьому важливо враховувати, що функції елементів військової організації спрямовані на досягнення своєї специфічної мети, але водночас сприяють загальному, єдиній меті, яка стоїть перед усією військовою організацією. Отже, щодо неї вони мають доцільний характер, а вся військова організація відрізняється цілеспрямованим функціонуванням. Не підтримуючи цілісності, будучи не здатною вирішувати поставлені завдання, військова організація не може виступати ефективним знаряддям військової політики та забезпечувати військову безпеку держави. Ефективність функцій елементів військової організації зумовлена спрямованістю генезису суспільства і залежить від типу військової організації. Особливо це стосується нових незалежних держав [3, 137–140].

У методологічному аспекті доцільно розглядати військову організацію держави як багаторівневу систему, оскільки вона, як ніяке інше соціальне явище, органічно “вписується” у зазначені вимоги, а сам її характер, складна структура, архітектоніка, наявність інформаційно-управлінських, організаційних та інших зв'язків об'єктивно визначають її статус як системного соціального об'єкта. У змісті цієї системи можна вирізнити такі її головні атрибути: законодавчо визначена кількість пов'язаних між собою елементів (або компонентів), їхня упорядкованість, ієрархічна структура, стійка єдність, взаємозумовленість компонентів, зв'язки елементів у структурі, наявність інтегральної властивості (або кілька таких властивостей), яка виникає в процесі функціонування військової організації держави як системи.

Усі елементи військової організації поєднані певною структурою та внутрішніми зв'язками, які утворюють систему. Істотною особливістю цієї структури є багатомірність зв'язків і значна взаємозалежність елементів, які дають підставу розглядати військову організацію як систему, що складається з низки самостійних підсистем. Зокрема, підсистема забезпечення військової організації покликана створювати необхідні економічні, соціально-політичні, морально-психологічні та інші умови для вирішення завдань військового захисту незалежності та територіальної цілісності; управлінська підсистема забезпечує військове та політичне керівництво і управління всією військовою організацією та її головними елементами; функціональна підсистема безпосередньо пов'язана з вирішенням політичних, економічних та інших завдань за допомогою засобів збройної боротьби тощо.

Військова організація держави наділена й такою стрижневою ознакою системи, як єдність та цілісність, які забезпечуються єдиною військовою доктриною і військовою політикою, загальними принципами організації, управлінням життєдіяльністю військ і сил, всебічним матеріальним та морально-психологічним забезпеченням. При цьому її

елементи в певних межах можуть зберігати відносно усталеність і самодостатність. Водночас вони не лишаються статичними, а перебувають у безперервній еволюції разом із суспільством та державою. Військова організація належить до систем, які самостійно розвиваються. Зберігаючи свою якісну визначеність, вона здатна найістотнішим чином змінювати свій стан, існувати за рахунок внутрішніх ресурсів тощо. Вочевидь, саме цим можна пояснити ситуацію, коли військова організація ефективно функціонує, незважаючи на зовнішні несприятливі чинники, самостійно виходить на політичну авансцену під час соціальних криз, здійснюючи внутрішні військово-політичні інтервенції, як це було не раз в історії людства.

У структурно-функціональному аналізі військової організації проблема виявлення елементів якісно різного порядку виражає логічно початковий етап, оскільки, не встановивши склад елементів військової організації, неможливо досліджувати їхню взаємодію. А не розглянувши елементи в їхній взаємодії, неможливо вирізнити істотні зв'язки і відносини між елементами, тобто структуру військової організації. Які ж підстави для вирізнення елементів військової організації і в чому їхня специфіка?

За своїм обсягом складовий елемент репрезентує собою межу можливого поділу військової організації для вирішення поставлених перед нею завдань. Кожен елемент обслуговує певну потребу військової організації. Якщо він не послуговується їй, то це не елемент даної системи. Вступаючи у взаємодію між собою, кожен елемент виконує тільки йому властиву функцію. За нею можна визначити значущість елемента для військової організації, його роль у структурі, виявити схему розчленовування військової організації на ієрархічні рівні однотипних елементів. Кожен елемент, виступаючи мінімальним носієм якості військової організації як системи і будучи її складовим, не може існувати самостійно. Він пов'язаний із системою, функціонує і розвивається не самостійно, а в межах системи. Отже, елементи військової організації – це якісно визначені реальності (складові частини цілого, включені до системи відносин військової діяльності; види (роди) військ (сил), легальні військові формування у системі організаційно-технічної структури військової організації тощо), з яких вона складається та виділені внаслідок її розчленовування за певною характерною ознакою.

Кожен елемент військової організації характеризується загальною властивістю, а її специфіка визначається здатністю до відносно самостійного здійснення конкретної функції. Склад елементів військової організації утворює її змістовний бік. До елементів військової організації не можна відносити будь-які компоненти, процеси та відносини у ній. Виявлення елементів вимагає кропіткого теоретичного аналізу всіх емпіричних явищ і процесів, характерних для військової організації. Її постійними й органічними елементами можуть бути лише ті явища і процеси, які відповідають визначеним характеристикам і мають властиві для військової організації функції.

Таким чином, до складу військової організації можуть належати тільки ті компоненти, які здатні здійснювати повноцінну збройну боротьбу і брати у ній безпосередню участь (або їхня наявність сама по собі дає змогу вирішувати політичні та військові завдання), а також структури політичного і військового керівництва, органи забезпечення військової організації, покликані створювати необхідні економічні, соціально-політичні, морально-психологічні та інші умови для вирішення завдань військового захисту незалежності та територіальної цілісності тощо.

Визначивши підстави для вирізнення елементів військової організації, виявивши їхню специфіку, можна перейти до аналізу проблеми об'єднання елементів у групи та класи. Для цього потрібно провести групування елементів. Об'єднання елементів у групи зумовлене тим, що наявність однорідних елементів виступає безпосередньою умовою існування підсистем військової організації, а наявність її підсистем – усієї військової організації як системи.

Однією з підстав об'єднання елементів у єдине ціле є принцип сумісності. Сумісність елементів – це критерій їхньої придатності для організації з них повноцінної

системи з метою виконання нею свого призначення та функцій. Вона, даючи можливість вступати елементам одного якісного рівня генезису у взаємодію один з одним, утворює стійкість елементів у просторі та часі. Для того, щоб система була організованою, потрібна наявність двох різновидів сумісності: сумісність елементів одного порядку як необхідної умови взаємодії та сумісність окремо взятого елемента з усіма іншими елементами цілого, тобто елемента і системи, до якої він належить. У військовій організації властивість сумісності проявляється як у сумісності елементів, які створюють військову організацію, між собою, так і в сумісності кожного окремого елемента з усією військовою організацією. Саме їхня однорідність і забезпечує взаємодію як самих елементів, так і елементів із системою загалом. Таке групування елементів сприяє, по-перше, визначенню критеріїв віднесення елементів до певного класу і, по-друге, проведенню послідовного виділення спочатку групи однорідних елементів, а потім і кожного з них усередині цих груп.

Таким чином, групування однорідних елементів військової організації у класи є надзвичайно корисним пізнавальним інструментом. Воно вносить порядок до суми елементів, які досліджуються, не дає можливості змішувати якісно різні класи елементів, забезпечує виявлення їхньої специфічної ролі та перетворює їх на предмети безпосереднього знання. Внаслідок цього виявляються специфічні функції кожного класу елементів, які забезпечують конкретні потреби існування військової організації та суспільства загалом і джерело функціонування і розвитку самої військової організації. А у випадку, коли визначення елементів військової організації та їхніх класів має формальний характер, тоді воно не дає уявлення про військову організацію як систему. У такому разі, навіть виявивши специфіку елементів, не можна зрозуміти їхньої взаємодії [3, 74–82].

Під кутом зору застосування структурно-функціонального аналізу до вивчення військової організації особливо важливою є така загальна властивість систем, як стійкість. У межах будь-якої системи вона досягається наявністю певних підстав – чинників, які утворюють систему. Серед них провідне місце посідає мета (завдання) даної системи, що впливає із загальної складної функції, яку виконує система. При цьому мета (завдання) кожної системи (підсистеми) виступає засобом досягнення мети ширшої системи. Як свідчить суспільно-політична практика, головним формуючим чинником військової організації держави як соціального феномена є безпосереднє або опосередковане застосування військової сили (або погроза її застосування), яке здійснюється для досягнення певної політичної, військової або військово-політичної мети.

Вивчення військової організації держави припускає використання загальнонаукових методів, які є універсальними для будь-якої галузі соціального і військово-наукового знання. До них належать такі методи, як аналіз, синтез, абстрагування, індукція, моделювання, ідеалізація, аксіоматичний метод, гіпотетико-дедуктивний метод, логічний метод тощо [4, 205–207]. За допомогою загальнонаукових методів вирішуються будь-яке одне або сукупність завдань певного типу щодо дослідження військової організації держави.

Оскільки військова організація є особливим соціальним утворенням, пов'язаним із війною та специфічною діяльністю – збройним захистом суспільства і держави, то при її дослідженні використовуються спеціальні методи. У військово-науковому пізнанні залежно від сфери застосування військово-наукових методів вирізняють військово-історичні, військово-соціологічні, військово-педагогічні, військово-стратегічні, оперативно-тактичні та військово-технічні методи [5, 365–371].

Таким чином, під час дослідження військової організації держави специфічно взаємодіють методи і підходи різного ступеня загальності – філософські, загальнонаукові та спеціальні (зокрема й військово-наукові). Застосування цих методів при вивченні військової організації зумовлене специфікою цього складного об'єкта соціально-філософського пізнання, функціонування та генезис якого детермінований різноманітними умовами (чинниками).

ЛІТЕРАТУРА

1. Філософський словник. – К., 1986.
2. Всемирная энциклопедия: Философия. – М., Мн., 2001.
3. *Мамонтов Ю.В.* Армия: целостность, система, организация (философско-социологическая концепция). – М., 1986.
4. Філософія. – К., 2006.
5. Філософія. – Харків, 2006.